

COVID-19 KISIT VE TEDBİRLERİNE DÖNÜK TOPLUMSAL MUHALEFETİ HARİTALANDIRMAK*

Doç. Dr. Funda Çoban

İzmir Demokrasi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ORCID: 0000-0001-2345-6789

Öz

Toplumsal yaşam, gündelik hayatın süreğenliğine koşullu bir yapıdır. Bu yapının akışı, egemen iktidar yapılarının iktisadi, siyasi, hukuki veya idari uygulamalarıyla kesintiye uğradığında veya askıya alındığında çeşitli muhalefet biçimleri ortaya çıkar. COVID-19 pandemisinin önlenmesi ve kontrol altına alınması sürecinde devletler tarafından uygulanan kısıtlama ve tedbirler dünyanın farklı yerlerinde eylemliliklerin doğmasına yol açmıştır. Bu açıdan çalışma, devletlerin siyasi ve idari aygıtları harekete geçirerek pandeminin kontrol altına alınması için devreye soktuğu tedbir, kısıtlama ve yasaklamaların başlangıcından -Mart 2020-Temmuz 2021 dönemine dek ortaya çıkan eylemlilikleri gerekçeler, aktörler, örgütlenme biçimleri ve eylem repertuvarları açısından incelemekte ve sınıflandırmaktadır. Çalışmanın verileri literatür taraması yanında, yeni ve dinamik bir süreci ele aldığı oranda gözlemlerden, gazete ve internet taramalarından toplanmıştır. Veriler ise nitel araştırma yöntemiyle yorumsamacı paradigma çerçevesinde ve gerektiğinde söylem analizi yapılarak değerlendirilmektedir. Bu itibarla çalışma, konuyla ilgili bilimsel araştırmaların kısıtlılık ve dağımlığı söz konusuyken geniş bir veri tabanını bir araya getirerek yaptığı sınıflama ve analizle, Covid sürecindeki toplumsal eylemliliklerle ilgili literatür birikimine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal hareketler, Anti-COVID protestoları, Maske karşıtı hareketler, Sağ-muhafazakârlık, Çevrimiçi aktivizm

Mapping Social Defiance to COVID-19 Restrictions and Precautions

Abstract

Social life is a structure conditioned by the continuation of daily life. When the flow of this structure is stopped or suspended by the economic, political, judicial or administrative implementations of power relations, various oppositional movements emerge. The cautions and restrictions held by the states to control and prevent the spread of COVID-19 have caused people to mobilize all over the world, as well. In this respect, the study examines and classifies the actions that have emerged from the beginning of the measures, restrictions and prohibitions that states put into action to take control of the epidemic by activating political and administrative apparatuses, from March 2020 to July 2021, in terms of reasons, actors and action repertoires. In addition to literature review, the data of the study have been collected from unstructured observations, newspaper and internet searches to the extent that it deals with a new and dynamic process. The data are evaluated with the qualitative research method, within the framework of the hermeneutic paradigm, and by making discourse analysis at some content. In this respect, the study contributes to the literature on social activism in the Covid process, with its classification and analysis by bringing together a large database, while the limitations and clutter of scientific research on the subject are in question.

Keywords: Social movements, Anti-Covid protests, Anti-Mask protestors, Far-Right conservatism, Online activism

* Makale geliş tarihi: 19.10.2021
Makale kabul tarihi: 05.09.2022
Erken görünüm tarihi: 02.03.2023

COVID-19 Kısıt ve Tedbirlerine Dönük Toplumsal Muhalefeti Haritalandırmak

Giriş

İktidar ve/veya karşı-iktidar mekanizmalarının agonistik (Mouffe, 2010) bir mücadele içinde her gün yeniden yapılandığı sosyo-politik toplumsal uzamda, egemen iktidar aygıtının ve bunun ideolojik salınımlarının uygulama alan ve biçimleri, gündelik yaşam akışında kesintiye yol açtığı ölçekte çeşitli muhalefet biçimleriyle karşı karşıya kalır (Tilly, 2001; Çoban, 2015). Bu muhalefet biçimlerinin bir kısmı ulusal ya da uluslararası düzeylerde ses getirecek kadar kitleselleşerek toplumsal hareket düzeyine gelir; bir kısmı ise, ortaya çıktığı bağlamın/konunun yerelliği ve ekseninde *yüzer-gezer*¹ ve gelip geçici toplaşmalar seviyesinde kalır. Nitekim ilgili literatürün temsil edici örneklerinde her eylemlilik ve protesto biçimi toplumsal hareket olarak değerlendirilmemekte, kolektif eylemler (McCarty ve Zalt, 1977; Melucci ve Avritzer, 2000; Olson, 2002) ve toplumsal hareketler birbirinden ayrılarak (Tilly, 1978; Touraine, 2011) toplumsal hareketlerin yapısal özellikleri aktörler, stratejiler, örgüt ve fırsat yapıları, makul olma, birlik, sayı, harekete bağlılık gibi kriterler (Tilly, 1978; Tilly, 2001) ya da aktörler, amaçlar, örgütlenme biçimleri, eylem repertuvarları, mekânsal dağılım gibi açılarla analiz edilirken (Castells, 1983, Laclau, 1985; Tilly, 2008) bilinçli, örgütlü ve sürgit eylem dinamikleri olmayan mobilizasyon biçimleri de (Bayat, 2008) içinden çıktıkları bağlamlar ve motivasyonlarla irdelenmektedir. Bu geniş literatürün inceleme konusuna dahil edilebilir alanlardan biri de COVID-19 politikalarına dönük tepkilerden doğan mobilizasyon ve eylemlilik biçimleridir. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) COVID-19 virüsü ile yayılan hastalığı, pandemi kategorisine alarak uluslararası toplumu hastalığa karşı önlem almaya davet ettiği Mart 2020'den itibaren ulus-devletlerin bu çağrı çerçevesinde almaya başladığı siyasi, idari, hukuki ve ekonomik kararlar ile buna eşlik eden -kamu sağlığını ilgilendirsin ya da ilgilendirmesin- kısıtlama ve yasaklar gündelik yaşamı kesintiye

1 *İdeoloji ve Ütopya* eserinde Karl Mannheim'ın (2016) herhangi bir sınıfsal bağlanımdan azade entelektüelleri imlemek üzere kullandığı bir sıfat olarak yüzer-gezer ifadesi, burada benzer bir göndermeyle sınıfsal, kültürel, ideolojik angajmanları pragmatik ve koşullara bağlı olarak değişebilen yapıları ve öznelere ifade etmektedir.

uğrattığı/askıya aldığı surette (Çoban, 2015) toplumsal muhalefeti tetikleyen mobilizasyonlara sebep olmuştur. Bu kolektif hareketlenmelerin, literatür içinde çok spesifik inceleme kriterleri olan toplumsal hareket kategorisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ayrı bir konunun tartışması olmakla birlikte, yine bu literatürün sağladığı araştırma araçları olarak aktörler, gerekçeler (amaç), örgütlenme biçimleri ve eylem repertuvarları (Castells, 1983; Bayat, 2008; Çoban, 2015) söz konusu mobilizasyonları irdelemek açısından analitik bir çerçeve sağlamaktadır.

İşte bu çalışma, pandeminin yayılmaya başladığı buna karşılık devletlerin siyasi ve idari aygıtları harekete geçirerek pandeminin kontrol alınması için devreye soktuğu tedbir, kısıtlama ve yasaklamaların başlangıcından -Mart 2020-Temmuz 2021'e dek geçen sürede söz konusu önlemlerle tetiklenen kolektif hareketlenmeleri söz konusu analitik çerçeveyi kullanarak -gerekçeler, aktörler, örgütlenme biçimleri ve eylem repertuvarları ekseninde- Avrupa'dan, Kuzey Amerika ve Latin Amerika'ya, Ortadoğu'dan Afrika ve Uzak Asya'ya dek temsil edici örnekler üzerinden sınıflandırmaktadır. Söz konusu zamansal kısıtın sebebi, Temmuz 2021'den itibaren pandemiye ilişkin karantina, sokağa çıkma yasak ve kısıtlamalarının büyük ölçüde (şimdilik) ortadan kalkmasıdır.² Ayrıca mekânsal dağılım nezdinde ortaya konan listenin, konuyla ilgili mevcut kayıtların, sayıların ve çalışmaların dağınıklığı; nicelik-nitelikçe eksikliği, ayrıca alanın dinamikliği nedeniyle tam ve kapsayıcı olmadığını belirtmek gerekir. Bu şehirlerin sınırları içinde yapılan sınıflandırma ise çalışma konusunun kapsam ve içeriğini ilgilendirdiği ölçüde konu ile ilgili ulaşılabilir (Türkçe ve İngilizce) kitap ve makalelerin yanında, ulusal -Fox Tv, Atv, Show TV gibi- ve uluslararası TV -BBC, CNN, El Cezire gibi- kanallardan, çevrimiçi gazetelerden, internet bloglarından ve alternatif çevrimiçi tabanlardan -Wikipedia gibi- toplanan veriler bir araya getirilerek yapılmıştır. Bu minvalde, bilimsel çalışmaların ve verilerin toplanmasında Türkçe ve İngilizce karşılıklarıyla "Covid-Karşıtı Hareketler, Aşı-Karşıtlığı, Covid-Protestoları, Kapanma-Karşıtlığı (Anti-Lockdown) Protestoları, Sosyal Mesafe, Anti-Maske Eylemleri" gibi anahtar sözcükler kullanılmıştır. Bu anahtar sözcükler vasıtasıyla, bahsedilen coğrafi ve zamansal kriterleri içeren nitel ve nicel araştırmalar yanında -ki bunlar, çalışmada referanslarıyla kullanılmaktadır- web tabanlı çok sayıda enformasyona ulaşılmıştır. Pandemiye ilişkin tıbbi gelişmeleri, vaka, ölüm ve aşılama sayılarını vb. kapsayan içeriklerse bilgi havuzunda tutulmakla birlikte hareket repertuvarlarını incelemeye çaprazlama korelasyon ögesi olarak -konunun

2 Kısıtlamaların kalkmasına binaen eylemliliklerin önemli kısmı sönümlenmiş, buna mukabil bu eylemliliklerin bir kolu olarak nitelendirilebileceğimiz aşı karşıtı hareket güçlenerek devam etmiştir. Söz konusu hareketin kazandığı ivme, buradaki çalışmanın kapsam ve sınırlarının ötesinde olduğu için çalışmaya dâhil edilmemiştir.

kısıtları nedeniyle- değerlendirilmemiştir. Nihai etapta nitel sınıflandırma eksenine hizmet eden bu tümevarımsal yöntem, araştırmanın daha geniş teorik perspektifi dahilinde hermeneutik (yorumsamacı) paradigma³ dahilinde yorumlanmış, bu yorum ekseninin gerektirdiği yerlerde de söylem analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Bu itibarla çalışmanın daha kapsamlı araştırma faaliyetlerine başlangıç oluşturacak kuşbakışı bir hat çizmesi, ileride yapılacak yeni çalışmalara taban oluşturması amaçlanmaktadır. Nitekim ilgili literatür ve veri taramasında benzer bir genel kuşbakışı çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu perspektiften, araştırmanın teorik çerçevesi gündelik yaşamın ritminin egemen iktidar ilişkilerinden gelen tedbir, kısıtlama ya da tehditlerle askıya alındığı yerde, sıradan insan aktif ya da pasif muhalefet araçlarıyla harekete geçer (Çoban, 2015) iddiasından hareket etmektedir. Bu iddiayı pandemi sürecine bağlayansa sokağa çıkma ve seyahat kısıtlamalarından çalışma ve iş yaşamını ilgilendiren düzenlemelere; toplanma, gösteri ve yürüyüş sınırlılıklarından etnik, kültürel, dilsel ya da cinsel ayrımcılık prosedürlerini yatay kesen fiili hatlara geniş yaşam dünyasının biyo-politik yönetim teknolojileriyle (Foucault, 2013) üst üste binecek şekilde yeniden yapılandırılması, eylem aktörlerininse bu duruma tepkiler göstermesidir. Nitekim süreçteki insan hakları ihlallerini raporlayan Uluslararası Af Örgütü ve Freedom House gibi önemli kuruluşların ortaya koyduğu raporlar (Amnesty International, 2020; Repucci ve Slipowitz, 2020) COVID-19'un kontrol altına alınması için uygulamaya konulan tedbirlerin ve kısıtlamaların bu amacı zaman zaman aşarak insan hak ve özgürlükleri dâhil olmak üzere gündelik yaşamın rutin akışını kökten askıya alan ya da dönüştüren icraat biçimleri haline geldiğini göstermektedir. Ortaya çıkan protesto ve eylemlilik biçimlerini de bu bağlam içinde değerlendirmek mümkündür.

Tüm bu sınırlılık ve argümanlarla, çalışma üç bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde COVID-19 kısıt ve tedbirlerine dönük toplumsal muhalefetin temel saikleri ve bu saikler itibarıyla eylemliliklerin dünya geneline yayılımı kategorize edilmektedir. İkinci bölümde söz konusu muhalefetin aktörleri ve bu aktörlerin söylem içerikleri ele alınmaktadır. Üçüncü ve son bölümde ise bu eylemlilik biçimlerinin örgütlenme biçimleri ve eylem repertuarları irdelenmektedir.

3 Hermeneutik geleneğin savı, doğaya ilişkin araştırma ile insan eylemine ilişkin araştırma arasında, beşeri bilimlerin nesnesinin insan ve toplum olması nedeniyle temelden bir farklılık olduğu, bu nedenle insana ve topluma ilişkin bilgiye ölçerek değil anlayarak ulaşılabileceğidir. Zira hermeneutik gelenekten gelen düşüncülere göre, insan, bir anlamlar dünyası ile bu anlamlar dünyasına daha geniş bir perspektif sağlayan bir bütün içinde eylemektedir (West, 1998).

1. COVID-19 Kısıt ve Tedbirlerine Dönük Toplumsal Muhalefetin Gerekçeler Bazında Coğrafi Dağılımı

Mart 2020'den Temmuz 2021'e COVID-19 kısıtlarına karşı ya da buradan türeyen sorunlarla ilgili ortaya çıkan protesto ve hareketlenmelerin temel saiklerini yapılan taramalar ve toplanan veriler ekseninde üç kategoride incelemek mümkündür:

a) COVID-19 kısıtlamalarının temel hak ve hürriyetlere aykırılığını iddia eden hareket kompozisyonları: Bu saik seyahat, hareket, beden dokunulmazlığı, toplanma ve ifade özgürlüğü gibi temel hak ve hürriyetleri içeren konular yanında yer yer ikinci (sosyo-ekonomik ve kültürel haklar) ve üçüncü kuşak hakları (çevre hakkı gibi) içeren konuları kapsamaktadır.

b) COVID-19 kısıtlamalarının sosyo-ekonomik durumu kötüleştirdiğini iddia eden hareket kompozisyonları: Bu saik, birinci düzeyle bağlantılıdır ve ikinci kuşak insan hakları manzumesini -ekonomik, sosyal, kültürel haklar- kesmektedir. Bunlar, pandemi kısıtlamalarıyla ağırlaşan iktisadi panoramadan kaynağını almaktadır.

c) COVID-19 sürecinin yerel ya da ulusal düzeyde iyi yönetilmediğini iddia eden hareket kompozisyonları: Bu saik, COVID-19'u kontrol altına almak için hükümetlerce alınan tedbirlerin yetersiz, yanlış ve nihai olarak çelişkili olduğu iddiasına dayanmaktadır. Bu çerçevede hükümetlerin COVID politikalarının toplumsal adalet duygusunu tatmin etmemesinin yanında bu politikaların tutarsız ve değişken olması da COVID-19 kısıtlarına karşı toplumsal muhalefeti tetiklemektedir (Kartono vd., 2020:611). Nitekim ABD'de pandemiyle mücadele için ayrılan iki trilyon dolarlık fonun yalnızca %9'unun kamu hizmetlerine gittiği, elli sekiz milyar dolarlık yardımın havayolu şirketlerine ayrılırken toplamda dört yüz elli milyar doların büyük şirketlere dağıtıldığı, Avrupa'da da öncelikli payın havayolu şirketlerini desteklemek üzere kullanıldığı tespit edilmektedir (Pleyers, 2020:302).

Bu sınıflandırmada atlanmaması gereken, herhangi bir hareket kompozisyonunun saikiyle diğerlerinin birleşebildiğidir. Nitekim *b* ve *c* kategorileri, *a* kategorisini özselleştirilmiştir. Zira Uluslararası Af Örgütü'nün raporu (Amnesty International, 2020) hükümetlerin COVID-19 süreç yönetiminde, pek çok insan hakkı ihlali gerçekleştirdiğini gösterirken, Freedom House uygulanan kısıt ve tedbirlerin dünya genelinde mevcut demokratik yapı ve süreçleri zayıflatıp, kırılma noktasına getirdiğini ortaya koymaktadır (Repucci ve Slipowitz, 2020). Bu çerçevede seksen ülkede demokratik yapının zayıfladığı, yüz on bir ülkede hiçbir gelişme kaydedilmediği ve sadece bir ülkede daha güçlü bir demokrasi tesis edildiği tespit edilmektedir (Repucci ve Slipowitz,

2020). Bu raporlar doğrultusunda kolluk kuvvetlerinin sivillere dönük şiddeti, yargısız tutuklamalar, yürütme aygıtının yasal ve hukuki prosedürleri by-pass eden kararname çıkarılmayı rutinleştirilmesi, sivillere dönük saldırılar, muhalefet gruplarının ve özgür basın baskı altına alınışı, sağlık taraması bahanesiyle ev ev siyasi gözetim ve denetim, protesto hareketlerinin durdurulması gibi başlıklarda COVID-19 politikalarının pozitif bir karneye sahip olmadığı gösterilmektedir.

Bu gerekçeler itibarıyla COVID-19 kısıt ve tedbirlerine dönük sokak hareketlerinin görüldüğü bölge ve ülkeleri şöyle sınıflandırmak mümkündür:⁴

Kategori	Avrupa	Kuzey Amerika	Latin Amerika	Okyanusya	Afrika	Ortadoğu	Uzakdoğu Asya	Merkez Asya
a. İnsan Hakları İhlalleri	Almanya, Belçika, Avusturya, Macaristan, Hollanda, Çekya, Danimarka, Gürcistan, İrlanda, İspanya, İngiltere, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, İtalya, İspanya, İsveç	ABD, Kanada		Yeni Zelanda, Avustralya	Fildişi Sahilleri, Kenya, Ruanda	İsrail, Irak		Rusya, Kazakistan, Belarus
b. Ekonomi	Fransa, Çekya, Polonya, İspanya, Portekiz	ABD	Şili, Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Ekvador		Malawi, Nijerya, Güney Afrika, Zimbabve	İsrail, Lübnan, Cezayir	Endoneza, Pakistan, Hindistan, Çin, Filipinler	
c. Verimsiz pandemi yönetimi	Bulgaristan, Bosna-Hersek, İtalya, Portekiz	ABD	Küba, Meksika, Brezilya, Kolombiya, Paraguay		Malawi	Irak, Mısır	Pakistan, Hong-Kong, Tayland, Malezya, Nepal	Belarus

4 Liste gazete haberlerinden, internet videolarından vb. derlenerek oluşturulmuştur. Sadece sokak eylemliliklerini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle evlerden ya da dijital platformlardan yapılan eylemlilikleri içermemektedir. Bu kategoriler de dâhil edilirse, listenin çok daha uzun olacağı öngörülmektedir. Öte yandan, gerekçeler itibarıyla fiili ve çevrim içi eylem repertuarlarının ülkesel dağılımının da buradaki gerekçeler sınıflaması ile eşgüdümlü olacağı tahmin edilmektedir. Bu itibarla sınıflamanın nicel değil, nitel olduğunu tekrarlamak gerekir.

İndirgemeci olmak pahasına bu sınıflandırmadan çıkarabileceğimiz ilk sonuç, Batı'dan Doğu'ya kuşbakışı bakıldığında, tedbirlerin ve kısıtlamaların temel insan hak ve özgürlüklerini ihlal ettiği iddiasına yaslanan eylem ve muhalefet biçimlerinin, özellikle yoksul ve kalkınmamış ülkelere doğru gidildikçe pandemiyle keskinleşen iktisadi dar boğaza dönük tepkiler biçimini aldığıdır. Diğer bir ifadeyle, (daha) sanayileşmiş ve demokratik ülkelerde söz konusu tedbirler ve kısıtlamalara dönük eylemlilikler bireyi ve temel özgürlükleri merkeze alırken (daha) az demokratik ve az kalkınmış ülkelerde ekonomik zorlukları merkeze alan hareketlenmeler billurlaşmaktadır. Bununla birlikte, örneğin Fransa'daki COVID kısıtlarına karşı eylemliliklerin göçmenlerin ve işçi sınıfının yaşadığı banliyö ve şehirlerde (Villeneuve-la-Garenne, Hauts-de-Seine, Toulouse, Lyon gibi) yoğunlaşması; Lizbon'da (Portekiz) nezihleştirme (gentrification) süreçlerinin yol açtığı kira artışlarına ve tahliyelere karşı tabandan gelen Habita (Collective fort he Right to Housing and the City) adlı otonom bileşkenin COVID-19 sürecinde yerel yönetimlere baskılar uygulaması (Mendes, 2020), Madrid'deki (İspanya) eylemliliklerin kısıtların ekonomiye etkileri üzerinden temellenmesi; ABD'de 45 yaşın altındaki genç Amerikalıların %52'sinin COVID-19 nedeniyle alınan tedbirlerle ilişkili olarak işini kaybetmesi, çalışma saatlerinin azaltılması ve geçici olarak işten ayrılması (Swasey vd., 2020) olgusuna binaen çoğunlukla bireysel haklarla ilgili görünen eylemliliklerin mevcut ya da potansiyel genç işsizliğiyle alakalı olması; Almanya'nın seksen farklı şehrinde Nisan 2020'de "boş sandalyeler"⁵ şemsiyesi altında bir araya gelen restoran sahiplerinin ve çalışanlarının tazminat artışı ve vergi kesintisi taleplerini gündeme getiren eylemler (Andrea vd, 2020: 6) düzenlemesi gelişmiş ülkelerdeki sokak eylemliliklerinin yalnızca *a* kategorisindeki insan hakları manzumesi ile ilgili olmadığını göstermektedir. Bu çerçevede başka bağlamlardaki çeşitli çalışmaların gösterdiği üzere pandemi sürecinin günümüz toplumlarında mevcut olan iktisadi, siyasi ve kültürel fay hatlarını doğrudan kesip belirginleştirdiği (Milan ve Trere, 2020:1) bu suretle siyasal ve ekonomik yönden olduğu kadar etnik, kültürel ve cinsel açılardan kırılğan birey ve toplulukları daha fazla etkilediği vakıaysa (Harvey, 2020; Khan vd., 2020; McLaren, 2020; Chang, 2020, Santos vd., 2020) sokak eylemliliklerinin haritasının sanayileşmiş toplumlardaki dağılımını, bu alt-sebeplerle birlikte düşünmek elzemdir.

5 Boş sandalyeler, Covid-19 pandemisi nedeniyle geçici olarak hizmete kapanan kafe, bar ve restoran sahiplerinin iflasın eşğine gelmeleri nedeniyle gerçekleştirdikleri eylemler bütünüdür.

2. COVID-19 Kısıt ve Tedbirlerine Dönük Toplumsal Muhalefetin Aktör Bileşkesi

COVID-19 kısıt ve tedbirlerine dönük toplumsal muhalefeti haritalandırma çabamızın projeksiyonunun genişliğine rağmen söz konusu eylemliliklere katılan aktörleri alt kategoriler saklı kalmak koşuluyla Weberci anlamda ideal tipler⁶ olarak üç kategoride incelemek mümkündür:

a) Sağ-Liberteryenler: Temsil edici aktör kompozisyonlarını başta ABD ve Almanya olmak üzere ileri-sanayi ülkelerinde görebileceğimiz ve kendilerini “Maske-Karşıtları”, “Korona İsyancıları” gibi isimlerle adlandıran bu grup (Grunawalt, 2021; Andrae vd., 2020:7) eko-faşistleri ve neo-nazileri de içine alan yeni/aşırı sağ muhafazakarlardan, komplo teorisyenlerinden ve aşırı sağ ile angjmanları olduğu bilinen (Hotez, 2018) aşı karşıtlarından oluşmaktadır. Liberter ifadesinin bu aktör kompozisyonunu sıfatlayan bir ön ek olarak kullanılmasının nedeni, bu aktörlerin hükümetlerce alınan COVID tedbirlerine karşı özgürlükçü bir söylemle hareket ediyor olmalarıdır. Nitekim bu gruplar sokağa çıkma yasaklarının ve alınan tedbirlerin bireysel hak ve hürriyetlerin ortadan kaldırılması (yaşam, seyahat, çalışma gibi) anlamına geldiğini, bireyin seçme özgürlüğünün her şeyden öte dokunulmaz bir hak olduğunu, bireysel hakların kamu sağlığı gerekçesiyle sınırlandırılmayacağını savunmaktadırlar (Brennan, 2020:8). Maske takmanın tiranlığı sembolize ettiği iddia edilen söylem düzeyinde “Ya Özgürlük Ya Ölüm”, “Ya Bana COVID Bulaştırın Ya da Özgürlüğümü Verin”, “Tüm Bunlar COVID mi? Kontrol mü?” gibi sloganlarla sağ-liberteryenler, COVID-19’un özgürlüklerin yok edildiği otoriter bir düzenin kurulmasında araç olduğunu iddia etmektedirler (Grunawalt, 2021). Bu sağ-liberterlerin komplo teorisyenlerini içeren kesimi ise ölüm oranları düşünülürse COVID-19 diye ciddi bir pandeminin olmadığını, pandemi gündeminin kapitalist oligarşi tarafından organize edilmiş bir tezgâh olduğunu, COVID-19 teşhis, tanı ve önleme süreçlerinde herkesin DNA’larının depolandığını iddia etmektedirler (Andrae vd., 2020:8; McNeill-Wilson, 2020). *YouGov Cambridge* tarafından yapılan bir araştırmaya göre ABD’de halkın %13’ü, Almanya ve Fransa’da ise halkın %10’u Corona diye bir virüsün var olmadığına inanmaktayken (Lange ve Monscheuer, 2021:2), bu inanışlar komplo teorisyenleri tarafından beslenmekte ve radikalleştirilmektedir (Andrae vd., 2020:8). Örneğin aşırı-sağ örgütlenmelerden PEGIDA aktivistlerinden Wolfgang Taufkirch DSÖ’nün testler yoluyla kapı kapı herkesin DNA’sını topladığını ve aşının da Bill Gates’in

6 Weberci anlamıyla ideal tip, sosyal dünyadaki bir olgunun birincil, karakteristik ve ayırt edici özelliklerine işaret eden kurgusal ve soyut araçlardır. İdeal tipler, karmaşık gerçekliği bir ölçüde indirgese de bu gerçekliğin tanımlayıcı bileşenlerini ortaya koymadaki işlevsellikleriyle kullanılmaktadır. Ayrıca bkz: Swedberg, 2020.

herkese çip takma projesinin bir ürünü olduğunu iddia etmektedir (Volk, 2021:10). Jerinx takma isimli Endonezyalı bir komplo teorisyeni, COVID diye bir pandeminin olmadığını, bunun küresel elitlerin bir oyunu olduğunu, eşi ve kendisinin DSÖ kolonyalizmiyle sonuna kadar mücadele edeceğini bildirmektedir (Kartono vd., 2020:610). Keza virüsün insan yapımı olduğu, insanların ilgilerini göç gibi çok daha önemli gündemlerden uzak tutmak için uydurulduğu ya da abartıldığı da bu teoriler arasında yer almaktadır (McNeill-Wilson, 2020). Komplo teorisyenlerinin argümanlarının ve destekçilerinin bulunduğu son kavşak ise bilim karşıtlığıdır. Ezoterik inançlarla ve koyu dindar söylemlerle buluşan bu kesim, imana çağırıp, bilimin bizleri kurtaramayacağını vaaz ederek, ibadet yerlerinin yeniden hizmete açılmasını talep etmektedir (Pleyers, 2020:306).

Geniş bir iddia yelpazesi içinde hareket eden bu aktör gruplarının önemli bir kısmını bilhassa sağ ideolojiye eklemeyense, söz konusu iddiaların barındırdığı ırkçı ve neo-faşist söylem düzeyleridir. Nitekim Avrupa’da COVID önlemlerine karşı çevrimiçi ve fiili eylemler düzenleyen beş yeni-sağ grubun sosyal medya yayınlarının söylem analizini yapan bir çalışma (McNeill-Wilson, 2020) bu grupların COVID-19’un yayılmasının sorumlusu olarak büyük oranda göçmenleri, yabancıları ve Müslümanları gördüklerini, Avrupa Birliği’nin mültecilere sınırlarını kapatmama politikasını eleştirdiklerini ortaya koymaktadır. Öte yandan ulusal düzeyde bireyin ve geleneksel aile-toplum yapılarının korunması için küreselleşmeye karşı açıkça tavır almakta, anti-semitik ifadelerle sınırların ve ulusun bireylerinin yabancıları karşı savunulmasını talep etmektedirler. “Zayıf olanı karantinaya alın; güçlüyü değil”, “Zayıfı Kurban Edin!” gibi yüksek düzeyde sosyal Darwinci bir anlayışın eşlik ettiği bu söylem -güçlü olan hayatta kalır- (Grunawalt, 2021) öte taraftan hayatın “normale” dönmesini savunduğu yerde çelişkiye düşerek inkâr ettiği COVID-19’un varlığını kabul etmiş olmaktadır. Yine bu sağ yapılanmalar, kendi hükümetlerinden COVID-19’la ilgili yanlış bilgilendirmelerin ortadan kaldırılmasını ve daha tutarlı-etkili pandemi yönetimini -yine çelişkili olarak- talep etmektedirler (McNeill-Wilson, 2020). Atlantik’in öte yakasında anti-karantina eylemliliklerini Mart 2020 ortalarından Nisan 2020 ortalarına Eski Amerikan Başkanı, sağ-muhafazakâr, cumhuriyetçi Donald Trump’ın mobilize ettiği hatırlanırsa (Brennan, 2020: 5; Kowalewvski, 2020:4) bu söylemler arasındaki devamlılık ve çelişkiler daha net ortaya çıkacaktır. Nitekim Black Lives Matter hareketinin sloganı “Nefes Alamıyorum”, COVID kısıtlarına karşı sağ liberter eylemlerde maske-karşıtı bir sembol olarak kullanılmıştır (Grunawalt, 2021). Keza Almanya’da Covid-19 kısıtlarına karşı sokak eylemlerine katılan protestocular, “Çalışmak Özgürleştirir” (Arbeit macht Frei) cümlesinde ifadesini bulan anti-semitik çağrışımlarla “Maske Özgürleştirir”, “Aşı Özgürleştirir” gibi sloganlar kullanmakta ve toplama kampındaki esirler

gibi giyinebilmektedirler (Andrae vd., 2020:10). Bu gruplar arasında en yüksek oy oranına sahip siyasal partininse aşırı sağı temsil eden AfD olduğu tespit edilmiştir (Lange ve Monscheuer, 2021: 9). Keza İspanya’da muhalif aşırı sağ parti Vox’un liderliğinde Mayıs 2020’de Madrid, Barselona, Valencia gibi şehirlerde düzenlenen anti-karantina eylemlerinde hükümet, İspanyol halkını özgürlüğünden mahrum etmekle, ev hapsine tıkip, yoksulluğa mahkûm etmekle suçlanmıştır (Gerbaudo, 2020:68). Neticede bir yandan “maskeler ardında yaşamak istemiyoruz; çalışmak istiyoruz; seyahat özgürlüğümüzü” istiyoruz diyen özgürlükçü söylem bir yandan siyasi ve iktisadi öfkesini bir bütün olarak tüm Ötekilere kanalize ederken bir yandan da ulusal sınırların kuvvetlendirilmesi noktasında savunduğu küreselleşme karşıtlığıyla çeşitlilik içinde bir arada yaşamının demokratik olanaklarının üstünü çizmektedir.

b) Sol-Liberteryenler: Temsil edici aktör kompozisyonlarını yine başta ABD ve Almanya olmak üzere Batılı ülkelerde görebileceğimiz bu grup anarşistleri, küreselleşme karşıtlarını, COVID-19’a dönük kısıt ve tedbirlerin otoriterleşme eğilimlerini beslediğini öne sürenleri, feministleri, göçmen-mülteci hak savunucularını ve çevrecileri kapsamaktadır. Bu aktör düzeyinde ilk elden göze çarpan, bu grupların COVID-19’a dönük kısıt ve tedbirlerin uygulanma, kapsam ve sürecine ilişkin eleştiriyi gündeme almalarıdır. Örneğin sol-liberteryenler açısından asıl sorun bir süre evden çalışmak değil, evden çalışılan bu süreçte ihtiyaç sahiplerine yeterli desteğin hükümetlerce sunulmamasıdır. Keza kadınların, göçmenlerin, mültecilerin, evsizlerin, LGBTİ+ bireylerin vb. bu süreçten en az kayıpla çıkmaları; sağlık çalışanlarına hak ettikleri güvencelerin verilmesi, çevreye duyarlı (yeni) politikaların geliştirilmesi ve tüm bunlar yapılırken adil bir dağıtım-bölüşüm planının uygulanması gibi talepler ön planda tutulmaktadır. Örneğin Almanya’da 2015’ten beri faaliyet gösteren Welcome United, See Brücke, unteilbar gibi öncelikli olarak göçmen ve mülteci sorunlarına eğilen organizasyonlar, pandemi döneminde sosyo-ekonomik durumları daha da hassaslaşan bakım işçilerini, bekar ebeveynleri, evsizleri “tüm marjinalleştirilmiş olanlarla dayanışma” çatısı altında gündemine taşımıştır (Zajak vd., 2020:178). Genel bir sol-liberter ideolojik ajandanın politik reçetesine uyum gösteren bu talepleri COVID-19 süreci ile kesiştiren ise, bu aktör gruplarının perspektifinden sürecin tam da tersine işletilmesidir.

Bu noktada iki aktör kompozisyonunun özellikle küreselleşme karşıtlığı ve otoriterleşme eğilimlerine muhalefet bazında ilginç bir şekilde bir araya geldiğini ifade etmek gerekir. Ne var ki ifade düzeyindeki bu benzerlik, söylem düzeyinde oldukça karşıt yönleri karşılamaktadır. Nitekim sağ-liberterler sorunlara serbest piyasa ekseninde bireyselleşmeyle, sol-liberterlerse eşitlikçiliği vurgulayan kamusallıkla bakarken her ikisinde de görülen küreselleşme karşıtlığı sağ-liberter kanatta ulusallaşma ve mikro-faşizm (McNeill-Wilson, 2020), sol-liberter kanatta küresel kapitalizm-karşıtlığı ve dayanışma ağları itibariyle

tabandan enternasyonalizm tarafgirliği (Zajak vd., 2020) çerçevesinde billurlaşmaktadır. Bu çerçevede “sadece benzer olanı sevmeye ve onu korumaya odaklı” (Ahmed, 2004; Hardt ve Negri, 2009) kimlik temelli sağ muhafazakâr ideoloji ile farklı olanla birlikte yaşamaya odaklı sol liberter ideoloji arasında sadece görünüşte bir kesişme vardır.⁷

c) *Yüzgezer Sıradan İnsanlar*: Temsil edici aktörlerini az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere doğru yayabileceğimiz bu aktörler, COVID-19 kısıtlamalarının sebep olduğu ya da ağırlaştırdığı iktisadi ve siyasi tablolara dönük eylemlilikler içine girenler yanında, kısıtlamalar nedeniyle dini, kültürel vb. vecibelerini yerine getirememekten rahatsızlık duyan (Kartono vd., 2020: 612) ya da COVID-19 sürecinin iyi yönetilememesinden kaynaklı olarak yaşam dünyaları doğrudan tehdit altına giren sıradan insanlardan oluşmaktadır. Burada, ‘sıradan insan’ ifadesiyle kastedilense, eylemliliklerini ortaya koydukları noktada bu insanların özel bir siyasi angajman ya da ideolojik perspektif içinde, siyasal bir ideolojik angajmanla hareket etmiyor olmalarıdır -diğer iki grubun aksine-. Bu çerçevede sıradan insanları COVID-19 sürecinde işsiz kalanlar, devletten yardım alamayanlar, kelimenin tam anlamıyla açlık tehdidiyle karşı karşıya kalanlar, COVID-19 sürecinde yerlerinden edilenler, düğün yapamayanlar, berbere gidemeyenler, toplu ibadet vecibelerini yerine getiremeyenler, COVID-19 tehdidine hapisane koşulları nedeniyle doğrudan maruz kalanlar ve yakınları, karantinaya girmek istemeyenler, seyahat kısıtları nedeniyle memleketlerine dönemeyenler gibi çok geniş bir yelpazeye yaymak mümkündür. Eylemliliklere katılımları spontane, uçucu ve genellikle örgütsüz olduğundan sağ ve sol liberteriyenlere bazen eklemelenen, bazen de ortaya çıktığı coğrafyanın özelliklerine göre münferit olarak bağımsız olabilen eylemler gerçekleştirmektedirler. Örneğin kuryeler, pandeminin riskleriyle yüz yüze kalan süpermarket çalışanları ve Amazon işçileri -Fransa ve ABD’de- sendikaların grev olarak tanımadıkları ve fakat satış ve dağıtım alanlarında hizmet kesintilerine yol açan, örgütsüz ve kısa grevler gerçekleştirmişlerdir (Pleyers, 2020:299). Sağ-liberter gruplar içinde hareket eden ve basitçe saçlarını kestirmek ve/veya traş olmak, eğlenmek, spor yapmak vb. istediğini söyleyerek, bireysel temel haklar manzumesine gönderme yapanlar da bu hareket kompozisyonları içinde nadir değildir. Fransa’nın küçük bir kasabasında kısıtlamalara rağmen/karşı kapılarını açan restoranda boş masa kalmaması ve siparişin müşteri tarafından “Bu tabak özgürlük tadında. Kendimizi pandemi öncesi normal hayatta gibi hissetmemize imkân sağlıyor. Gerçekten iyi hissettiriyor” şeklinde nitelenmesi (NTV, 2021) bu fasıldan sayılabilir örneklerdendir.

7 Ne var ki, birbirine zıt bu kutupları aynı mecrada görmek tarihsel nadirliğinin ötesinde, tarihsel tekerrürleri açısından da ayrıca incelenmeye değerdir.

Bu noktada kendi içindeki çeşitlendirmeleriyle *a*, *b*, *c* kategorilerini teşkil eden aktör gruplarının organik bir bütünlük taşımadığını vurgulamak gerekir. Nitekim sağ ve sol liberter gruplar ile *yüzergezer sıradan insanları* özellikle sokak eylemliliklerinde bir arada görmek mümkündür. Kimi siyaset bilimciler ortaya çıkan bu durumu “yeni bir politik çaprazlama cephe” olarak nitelendirmektedirler (Andrae vd., 2020:7). Yine toplumsal hareketler içinde farklı angajmanlar içinde yer alanların oluşturduğu koalisyonları ifade etmek için kesişen köprü yaklaşımı (intersectional frame bridging) (Crenshaw, 1991) izlenebilmektedir. Bu noktada *a* ve *c* kategorileriyle, *b* ve *c* kategorilerinin nicelikte ve nitelikte daha fazla kavşakta bulunduğu tespit edilebilir. Örneğin ABD’deki maske karşıtı sokak eylemliliklerinde sağ liberteryenlere eşlik eden geniş bir *yüzergezer* kesim -işsizler, maske takmaktan bunalanlar, spora gitmek isteyenler vb- gözlemlenebilir. Öte yandan Latin Amerika’nın genelinde derin siyasal kökleri bulunan otonom hareket repertuarlarının, diğer bir ifadeyle sol-liberter yöne angaje grupların büyük oranda *yüzergezer* kesimle birlikte hareket ettiği, Ortadoğu’da ise *yüzergezer* kesimlere eşlik eden sol-liberterler olduğu gözlemlenebilir.

3. COVID-19 Kısıt ve Tedbirlerine Dönük Toplumsal Muhalefetin Örgütlenme Biçimleri ve Eylem Repertuarları

COVID-19 kısıt ve tedbirlerine dönük toplumsal muhalefeti haritalandırma çabamızın son ekseninde bu eylemlilikleri örgütlenme biçimleri ve eylem repertuarları ile irdelemek gerekmektedir. Genel bir çerçeveye baktığımızda söz konusu sağ ve sol toplumsal muhalefetin büyük oranda internet üzerinden örgütlendiği, sokak eylemliliklerinin yine bu çağrılar üzerinden gerçekleştiği görülmektedir.

Bu noktada özellikle sağ-liberteryenlerin COVID-19 sürecinde, sağ ideolojik angajmana bitişik yapılar tarafından finanse edildiği (Stanley-Becker&Romm, 2020) ve sağ siyasal partiler tarafından desteklenerek örgüt yapıları geliştirdiği; faaliyetlerini de bu yapıların çevrimiçi ve fiili eylemleriyle sürdürdüğü görülmektedir. Söz konusu yapılar arasında Avrupa’daki en yaygın ve güçlü ağa sahip Stuttgart merkezli Querdenken 711, 2014’ten beri faaliyet gösteren ve tabandan örgütlü Dresden Merkezli PEDISTA, Identitäre Bewegung Deutschland; Birleşik Krallık’ta UK Freedom Movement, Hundred Handers, British National Socialist Movement; Kuzey Avrupa ülkelerinde Nordic Resistance Movement; İtalya’da CasaPound Italia; Fransa’da Génération Identitaire başı çekmektedir. Keza, Almanya genelinde COVID-kısıtlamaları karşıtlarını başta Leipzig ve Berlin olmak üzere belli eylem merkezlerinde bir

araya getirmek için katılımcılara ücretsiz şehirlerarası ulaşım imkânı sunan Honk For Hope oluşumu (Lange ve M. Monscheuer, 2021:10) bu fasıldan sayılabilir. ABD ve Brezilya’da söz konusu eylemlilikleri örgütleyen -Mart ve Nisan 2020 döneminde- en önemli politik aktörlerse devlet başkanlarıdır -sırasıyla Başkan Trump ve Bolsonaro-. Nitekim her ikisi de eyaletler düzeyindeki kısıtlamaların önüne geçmek için kendi seçmen kitleleri başta olmak üzere farklı yelpazeden insanları “COVID-19 safsatasına karşı bir araya gelmeye” çağırmışlardır.

Öte yandan sol-liberter gruplar, içinden çıktıkları ülke ve bölge bağlamıyla ilintili şekilde ya mevcut otonom hareketler ya da sivil toplum kuruluşları eliyle hiyerarşik bir örgüt yapısı olmadan harekete geçmektedir. COVID-19’la ilgili muhalefetin *yüzgezer sıradan insanlar* grubunu teşkil eden aktör grupları ise çevrim içi ağlar yanında “atomize bireyler arasında ortak kimliklerin sessizce tanınmasıyla ve mekân aracılığıyla kurulan ani iletişimin” teşkil ettiği pasif ağlar (Bayat, 2008:46) üzerinden örgütlenmektedirler. Aktif ağlar (kurumsal yapılar üzerinden), çevrimiçi ağlar veya pasif ağlar (ortak kimlikler üzerinden) örgütlenme biçimleri ise, somut tezahürlerini ilgili eylem repertuarları içinde bulmaktadır.

Bu perspektiften aktif ağların devrede olduğu en klasik eylem repertuarını sokak protestoları teşkil etmektedir. COVID-19 dönemindeki sokağa çıkma ve toplanma yasaklarını delerek gerçekleştirilen bu protestolar hem eylemin amacını kendinde billurlaştırmakta hem de sağ-liberterler ile *yüzgezer* aktör gruplarını aynı somut mecrada buluşturmaktadır. Bu tipten protestolarda,⁸ örneğin 13 Nisan 2020’de Hindistan’da binlerce, 17 Nisan’da Lübnan’da binlerce, 20 Nisan’da Rusya’da bin beş yüz kadar gösterici bir araya gelmiştir (Slicker, 2020:85). Bu fasıldan hareketlerin Avrupa’daki ve dünyadaki merkez üslerinden biri ve en temsil edici örneği diyebileceğimiz Almanya’da Mayıs 2020’de Stuttgart’ta 5.000 kadar protestocu toplanırken (Andrae vd. 2000:6), 1 Ağustos 2020’de Berlin’de 17.000 kişi sokaklara dökülmüş (Gerbaudo, 2020: 68), 18 Kasım 2020’de yine Berlin’de 10000 kişi bir araya gelmiştir (Lange ve Monscheuer, 2021:14). Yine Almanya’da sol-liberter angajmandan *See Brücke* ülkenin farklı şehirlerinde 20.000 kadar kişiyi sosyal mesafe kurallarına uygun insan zincirleri oluşturarak mobilize etmiştir (Zajak vd., 2020:180). 11 Temmuz 2020’de Tel Aviv’de “Finansal Corona” şemsiyesi altında toplananlar, işsiz kalan müzisyenleri, öğrencileri, pandemi döneminde ev içi şiddete daha fazla maruz kalan kadınları temsil eden MeToo hareketini kapsayan (Andrae vd., 2020:18) geniş bir *kesişen köprü* ağı oluşturmuştur.

8 Konuyla ilgili sayılara dayanan veriler oldukça dağınık ve kısıtlıdır. Benzer protestolar 2021 yılı baharında da görülmüş olsa da henüz bunların nicelik ve kapsamına dair yeterli veriye ulaşılamamıştır.

Bu klasik toplanmaların geriye kalan büyük kısmında COVID-19 kısıtlamalarına dönük eylem repertuarının çevrimiçi ayağı bulunmaktadır. Nitekim bahsettiğimiz süreç içinde sokak protestolarının gerçekleşmediği dönem ve mekânlarda sosyal medya ağları (facebook, twitter, telegram ve instagram) yoğunlukla kullanılmış; özellikle komplo teorisyenlerinin hazırladığı videolar youtube başta olmak üzere çeşitli video kanallarında yayınlanmıştır. Keza zoom üzerinden yapılan konferansların zoombombing adı verilen bir taktikle kesintiye uğratılması, DSÖ'ye ait 25.000 elektronik postanın ve şifrenin aşırı sağ gruplarca hacklenerek yayınlanması (CCC Report, 2020) gibi örnekler çevrimiçi eylem repertuarında görülen biçimlerdendir. Yine Fridays for Future isimli çevreci şemsiye organizasyon, 24 Nisan 2020'de pandemi dolayısıyla iklim krizine dikkat çekmek için facebook gibi platformlar üzerinden yayın yapmış ve 24.000 kadar takipçiye ulaşmıştır (Andrae vd, 2020: 6).

Öte yandan COVID-19 sürecinin yerel ya da ulusal düzeyde iyi yönetilmediğini iddia eden hareket kompozisyonlarının (gerekçelerde *c* kategorisinin), aktörler bakımından *b* ve *c* kategorileriyle bulunduğu *köprülerde* pasif ağları da devreye sokarak toplumsal hareket literatürü için yeni ve yenilikçi repertuarlar ürettiğini söylemek mümkündür. Zira bu tür kompozisyonlar, maske ve sosyal mesafe uygulamalarını sekteye uğratmadan daha güçlü ve saydam bir pandemi yönetimi amaçladığından toplum sağlığını tehlikeye atmaksızın dayanışma ağları örmenin yollarını aramıştır. Bu çerçevede pandemi koşullarında ağırlaşan toplumsal sorunlara karşı duyarlılığı tetiklemek için araba konvoyları oluşturmak ve bisikletli protestolar tertip etmek -Polonya- (Kowalewski, 2020:3); sokak eylemlerinde sopa uçlarını tutarak sosyal mesafe oluşturma yoluyla insan zincirleri meydana getirmek -Almanya-; pasif ağı temsil edici bir örneği olarak akşam saatlerinde balkonlardan boş tencere ve tava ile ses çıkarmak -Brezilya, Sırbistan- (Kowalewski, 2020:4); mahalledeki yaşlı ve bakıma muhtaçlarla dijital uygulamalar üzerinden iletişime geçerek dayanışma ağları oluşturmak -örneğin Avusturya'da NeighbourhoodChallenge- (Spear vd, 2020:385); mevcut mahalli çevrimiçi dayanışma uygulamalarını -NextDoor ya da Digital Technologies Frontiers gibi- kullanarak komşulara destek sağlamak (Spear vd., 2020:386); hijyenik üniforma ve maske sıkıntısı çeken hastanelere küçük işletmelerin yardımı ve yurttaş inisiyatifleriyle destek ulaştırmak -İspanya, Fransa- (Spear vd, 2020:386); Fransa ve İspanya örneklerinde olduğu gibi kolektif olarak maske dikimlerine katılmak; çevrimiçi know-how paylaşımları ve örgütlenmelerle 3D yazıcılar ile ventilatör tasarımı yapmak-üretmek -İspanya- (Calvo, 2021); yardım toplama kampanyaları düzenlemek -İsrail-; Brezilya'nın Paraisopolis bölgesinde görüldüğü üzere yoksullara tıbbi yardım ve oryantasyon sağlamak üzere ambulans sistemi kurmak, doktor seferber etmek ve günlük yemek dağıtımını yapmak (Pleyers, 2020:300); yine Brezilya'da görüldüğü üzere yoksul mahallelerde pandeminin

kontrol altına alınması için hijyen ve mesafe kurallarına dair kamusal eğitimler ve seminerler düzenlemek (Pleyers, 2020:300); mahalli otonom inisiyatifler eliyle -Şili'deki *ollas comunes* gibi- açlığı azaltmada birbiri için yemek pişirmek; pandemi koşullarında durumları daha da kırılganlaşan mülteciler adına meclisler ve bakanlıklar önüne ayakkabılar bırakmak; “her şey yoluna girecek” mesajı içeren yazılamalar ve duvar resimleri yapmak -İtalya-; balkonlara dayanışma içerikli bayraklar, afişler asmak; çevrimiçi etkinlik ve konserler düzenlemek; pasif ağlar üzerinden sağlık çalışanlarıyla dayanışma için ışık-açma kapama ve alkışlama eylemleri -İspanya, İngiltere, Fransa, İtalya, ABD, Türkiye- ya da balkonlardan canlı müzik yapmak; pandemi verilerinin saydam bir şekilde halkla paylaşılmadığı durumlarda hackleme operasyonlarıyla halka bilgi sağlamak -on sekiz farklı ülkeden 650 hackerla çalışan Hackforce'un Singapur'da yaptığı üzere (Spear, 2020:88)-; sokağa çıkma kısıtlamalarının olduğu saatlerde alışverişi bahane ederek parklarda-bahçelerde dolanmak -Türkiye- gibi repertuvarlar kullanılmıştır. Bu farklı eylem repertuvarlarına bakıldığında tüm bunların dört işlev yerine getirdiğini söylemek mümkündür (Pleyers, 2020): protesto, siyasal denetim, toplumsal adalet mekanizmalarının islahı; karşılıklı yardım ve dayanışma ile halk eğitimi.⁹ Dolayısıyla bu eylem repertuvarları, pandeminin kontrol altına alınması ve önlenmesi sürecinde daha etkin ve adil bir siyasi yönetimin inşasına dönük talepleri doğrudan, aktif veya pasif ağlar eliyle, hiyerarşisiz ve adem-i merkezîyetçi bir repertuvar bileşkesi çerçevesinde toplum sağlığını tehlikeye atmadan eklemlenmeyi başarmış, bu suretle de katılımcı demokrasi yelpazesi açısından olanak ve fırsatlar yaratmışlardır.

Tüm bu eylemliliklerin takvim yılı içine dağılımına baktığımızda bunların geç ilkbahar (Nisan ortaları-Mayıs başları) ile geç son bahar dönemlerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Ekim sonu-Kasım başı). Örneğin Mart ve Nisan (2020) aylarında dünya genelinde 147 eylemlilik tespit edilirken (Crowd Counting Consortium, 2020), ABD'de Nisan ve Mayıs aylarında, farklı eylem repertuvarları dâhilinde 245 eylemlilik bulgulanmıştır. Özellikle Ortadoğu, Latin Amerika ve Afrika bölgelerindeyse COVID-19 kısıtlamalarına dönük tepkilerin zaman zaman söz konusu ülkelerdeki iktisadi-siyasi sorunlarla bütünleşerek kendine bir kap bulduğunu, dolayısıyla kısıtlamalara dönük protestoların hegemonik krizlerle üst üste binerek (Condon, 2021) daha geniş takvimlere yayıldığını söylemek mümkündür.

⁹ Bu gibi eylem repertuvarlarının söz konusu işlevlerden hangilerini karşıladığı daha geniş kapsamlı bir çalışmanın konusu olabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

COVID-19 pandemisini kontrol altına alma ve önleme sürecinde Mart 2020'den bugüne devletlerin çeşitli düzeylerde aldıkları hukuki, idari, iktisadi ve siyasi tedbirler gündelik yaşamı askıya aldığı ölçüde, dünyanın farklı yerlerinde bu tedbirlerin gereklilik ve/veya verimliliğini sorgulayarak bu tedbirlerin gevşetilmesini, daha iyi uygulanmasını ve/veya tamamen kaldırılmasını talep eden çeşitli muhalefet biçimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu muhalefet biçimleri hem ortaya çıkış gerekçeleri hem aktör kompozisyonları hem de eylem repertuarları denkleminde incelenmeye değer sosyal olgular olarak görünmektedir. Nitekim bu sosyal olguların farklı coğrafyalardaki mekânsal dağılımlarına, sıklıklarına ve katılımcı sayılarına ilişkin eldeki kapsayıcı ve nitelendirici bilimsel çalışmalar henüz yeterli değilse de dağınık bağlamlarda işlenmiş verilerin bir araya getirilmesi suretiyle çalışma bu gerekliliği bir ölçüde hafifletmeye çalışarak, COVID-19 kısıt ve tedbirlerine dönük toplumsal muhalefeti kuşbaşı bir ölçekte metaforik olarak haritalandırmıştır.

Bu perspektiften dünyanın farklı bölgelerinde COVID-19 kısıt ve tedbirlerine dönük toplumsal muhalefetin temel saikleri insan haklarına dair ihlaller (*a* kategorisi), pandemi politikalarının ortaya çıkardığı ya da ağırlaştırdığı iktisadi ve siyasi hoşnutsuzluklar (*b* kategorisi) ve pandemi sürecinin verimli, adil ve saydam yürütülmediği iddiasından yola çıkan hoşnutsuzluklar (*c* kategorisi) olarak sınıflandırılmıştır. Kayda alınmış eylemliliklerin ülkesel bağlamlarının incelenmesiyle yapılmış bu kategorizasyon neticesindeyse gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ve az-gelişmiş ülkelere doğru kuşbakışı bakıldığında, tedbirlerin ve kısıtlamaların temel insan hak ve özgürlüklerini ihlal ettiği iddiasına yaslanan eylem ve muhalefet biçimlerinin özellikle yoksul ve kalkınmamış ülkelere doğru gidildikçe pandemiyle keskinleşen iktisadi dar boğaza dönük tepkiler biçimini aldığı sonucuna varılmıştır. Diğer bir ifadeyle, (daha) sanayileşmiş ve demokratik ülkelerde söz konusu tedbirler ve kısıtlamalara dönük eylemlilikler, bireyi ve temel özgürlükleri merkeze alırken (daha) az demokratik ve az kalkınmış ülkelere ekonomik zorlukları merkeze alan hareketlenmeler billurlaşmaktadır. Ne var ki, kendi içindeki çeşitlendirmeleriyle bu tablonun çizgisel olarak takip edilebilir olmadığını da belirtmek, bu itibarla sanayileşmiş ülkelere de pandemi politikalarına dönük muhalefetin yer yer *b* ve *c* kategorilerini içine aldığı vurgulamak gerekmektedir.

Söz konusu muhalefetin aktör düzeyinde de üç ana grup tespit edilmiştir: Sağ-liberteryenler, sol-liberteryenler ve yüzer-gezer sıradan insanlar. Eylemliliklerin gerekçeleriyle uyum içindeki bu aktör kompozisyonları, zaman zaman aynı sokak protestolarında yan yana gelebilseler ve kimi zaman benzer söylem bileşkelerini kullansalar da içerik yorumlaması bunların birbirinden farklı siyasi talep ve arzular içinde olduklarını göstermektedir. Örneğin hem sağ

hem sol liberter grup, küreselleşme karşıtı bir söylem tutturmaktadır; ancak ilkinin küreselleşme karşıtlığı mikro-faşizm ve uluslaşma ikincisinin küreselleşme karşıtlığı enternasyonalleşme tarafgirliği bağlamında yürümektedir. *Yüzergezer sıradan insanlar* grubu ise Latin Amerika, Ortadoğu ve Afrika bölgelerine dek uzayan fay hattında sol-liberter angajmana daha kolay eklenilebilir bileşenler kabı olarak değerlendirilebilir.

Söz konusu toplumsal muhalefetin örgütlenme biçimlerine bakıldığında sokak eylemliliklerinde aktif ve pasif ağların, diğer eylemlilik biçimlerinde ise çevrimiçi uygulama ve araçların devrede olduğu tespit edilmiştir. Sağ-liberterlerin örgütsel olarak sağ partiler, liderler ve kuruluşlar tarafından siyasal ve finansal olarak desteklenerek mobilize edildiği, sol-liberterler ve *yüzergezerlerin* ise sıklıkla mevcut otonom ve mahalli gevşek yapılanmalarla ve internet üzerinden mobilize olduğu bulgulanmıştır.

Nihai olarak COVID-19 kısıt ve tedbirlerine dönük toplumsal muhalefetin Batı'da ilkbahar ve sonbaharda yoğunlaştığı, gelişmekte olan bölgelerde ise mevcut hegemonya krizleriyle üst üste bindiği oranda tüm yıla yayılabildiği gözlemlenmiştir. En nihayetinde söz konusu eylemliliklerin sokağa çıkma kısıtlamalarının yarattığı siyasi ve iktisadi ortam içinde ve ona rağmen oluşması, eylem repertuarlarının yenilikçi ve yaratıcı formlara bürünmesini sağlamıştır. Bu formlar protesto, siyasal denetim, toplumsal adalet mekanizmalarının ıslahı; karşılıklı yardım ve dayanışma ile halk eğitimi işlevlerini yerine getirdiği ölçüde de katılımcı demokratik kültür bileşkesine katkılar sağlamıştır. Ne var ki bu olumlu gelişmenin hemen yamacında gökkuşağı bayrağını da dalgalandırma çelişkisiyle hareket eden ve gittikçe artan radikalleşme potansiyelinden dolayı "izlenenler listesine alınmış olan Querdenken" (Seiler, 2021) gibi aşırı-sağ yapılanmalar bulunmaktadır. Bu yapılanmaların pandeminin daha da gün yüzüne çıkardığı ekonomik, siyasi ve kültürel fay hatlarında kendine daha fazla yer ve sempatican bulması ise, pandemiyle sorguladığımız/sorgulamamız gereken normaller listesini hem küresel iklim değişikliği ve çevre sorunları nezdindeki ekolojik, hem insani ihtiyaçlar -iktisadi, siyasal ve kültürel- açısından gündeme almayı ödev kılmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed, Sarah (2004), "Affective Economies", *Social Text*, 22 (2): 117-139.
- Amnesty International Report (2020), "Covid-19 Crackdowns Police Abuse and The Global Pandemic", [https://www.amnesty.org/en/documents/act30/3443/2020/en/\(18.07.2021\)](https://www.amnesty.org/en/documents/act30/3443/2020/en/(18.07.2021)).
- Andrae, Jakob, Felix Kirchof ve Sophia Solomon (2020), "Postmodern-Pandemics and Protests: COVID-19 as a Platform Scapegoating, Conspiracy and Authoritarian Narratives –The Cases of Germany and Israel", [https://in.bgu.ac.il/humsos/humphrey/DocLib/Pages/Humphrey2019/Postmodern-Pandemics%20and%20Protests%20COVID19%20as%20a%20platform%20Jakob%20Andrae,%20Felix%20Kirchof%20and%20Sophia%20Solomon.pdf\(01.10.2021\)](https://in.bgu.ac.il/humsos/humphrey/DocLib/Pages/Humphrey2019/Postmodern-Pandemics%20and%20Protests%20COVID19%20as%20a%20platform%20Jakob%20Andrae,%20Felix%20Kirchof%20and%20Sophia%20Solomon.pdf(01.10.2021)).
- Bayat, Asef (2008), *Sokak Siyaseti* (Ankara: Phoenix Yayınevi) (Çev. Soner Tortak).
- Brennan, Elliott (2020), "Coronavirus and Protest: How Covid-19 Changed the Face of American Activism", <https://www.uscc.edu.au/analysis/coronavirus-protest-how-covid-19-has-changed-the-face-of-american-activism> (25.04.2021).
- Calvo, Dafne, Jaseff Raziel Yauri-Miranda ve Carmen Haro-Barba (2021), "Design, Manufacture and Save. Coronavirus Makers During the Covid-19 Crisis in Spain, Javnost", *The Public*, 28(3): 273-289.
- Kartono, Drajat Tri, R.B. Soemanto, Ahmed Zuber, Rezza Dian Akbar ve Theofilus Apolinaris Suryadinata (2020), "Global Civil Disobedience Trend against Anti Covid-19 Policy", *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 510:605-615.
- Castells, Manuel (1983), *City and the Grassroots* (Berkeley: University of California Press.).
- Chang, Benjamin Benji (2020), "From illmatic' to 'Kung Flu': Black and Asian Solidarity, Activism, and Pedagogies in the Covid-19 Era", *Postdigital Science and Education*, 22:1-6.
- Condon, Roderick (2021), "The Coronavirus Crisis and the Legitimation Crisis of Neoliberalism", *European Societies*, 23 (1):805-816.
- Crenshaw, Kimberle (1991), "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and, Violence Against Women of Color", *Stanford Law Review*, 43(6): 1241-299.
- Çoban, Funda (2015), *Sokak Siyaseti: Siyasalın Gündelik Kuruluşu Bağlamında Bir İnceleme* (İstanbul: Metis Yayınları).
- Foucault, Michel (2013), *Güvenlik, Toprak, Nüfus* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları) (Çev. Ferhat Taylan).
- Gerbaudo, Paolo (2020), "The Pandemic Crowd: Protest in Time of Covid-19", *Politics of Protest*, Spring/Summer: 61-76.
- Grunawalt, Jordan (2021), "The Villain Unmasked: COVID-19 and the Necropolitics of the Anti-Mask Movement", <https://dsq-sds.org/article/view/8343/6186> (21.05.2021).
- Hardt, Miguel ve Antonio Negri (2001), *İmparatorluk* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Abdullah Yılmaz).
- Harvey, David (2020), "COVID-19 Günlerinde Antikapitalist Politika" <https://www.polenekoloji.org/covid-19-gunlerinde-antikapitalist-politika/> (01.10.2021).
- Hotez, Peter (2018), *Vaccines Did Not Cause Rachel's Autism: My Journey as a Vaccine Scientist, Pediatrician, and Autism Dad* (Baltimore: Johns Hopkins University Press).
- Kartomo, Drajat, RB. Soemanto, Ahmad Zuber, Rezza Dian Akbar ve Theofilus Apolinaris Suryadinata (2020), "Global Civil Disobedience Trend Against Anti-Covid-19 Policy", *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 5:605-615.

- Khan, Anisur Rahman Khan, Kopano Ratele ve Najwa Arends (2020), "Men, Suicide, and Covid-19: Critical Masculinity Analyses and Interventions", *Postdigital Science and Education*, 25:1-6.
- Kowalewski, Maciej (2020), "Street Protests in Times of COVID-19: Adjusting Tactics and Marching 'As Usual'", <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14742837.2020.1843014> (26.06.2021).
- Laclau, Ernesto (1985), "Social Movements and the Plurality of the Social", David Slater (Der.), *New Social Movements and the State in Latin America* (Amsterdam: CEDLA): 27-42.
- Lange, Martin ve Ole Monscheuer (2021), "Spreading Lange the Disease: Protest in Times of Pandemics", <https://ssrn.com/abstract=3787921> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3787921> https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3787921 (05.10.2021).
- Mannheim, Karl (2016). *İdeoloji ve Ütopya* (Ankara: Nika Yayınları) (Çev. Mehmet Okyayuz).
- McCarty, John ve Mayer Zald (1977), "Resource Mobilization and Social Movements", *American Journal of Sociology*, 82(6):1212-1241.
- McLaren, Peter (2020), "Religious Nationalism and the Coronavirus Pandemic: Soul-Sucking Evangelicals and Branch Covidians Make America Sick Again", *Postdigital Science and Education*, 1(22):700-721.
- McNeill-Wilson, Richard (2020), "Framing in Times of Crisis: Responses to COVID-19 amongst Far Right Movements and Organisations", <https://icct.nl/publication/framing-in-times-of-crisis/>, (06.07.2021).
- Melucci, Alberto ve Leonardo Avritzer (2000), "Complexity, Cultural Pluralism, and Democracy: Collective Action in the Public Space", *Social Science Information*, 39(4):507-527.
- Mendes, Luis (2020), "How Can We Quarantine Without a Home? Responses of Activism and Urban Social Movements in Times of COVID-19 Pandemic Crisis in Lisbon", *Journal of Economic and Human Geography*, 111(3): 318-332.
- Milan Stefenia ve Emiliano Treré (2020), "The Rise of the Data Poor: The COVID-19 Pandemic Seen from the Margins", *Social Media + Society*, July-September:1-5.
- Mouffe, Chantal (2010), *Siyasal Üzerine* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Mehmet Ratip).
- NTV (2021), "Fransa'da Covid-19 Yasağını Delen Restorana Yoğun İlgi" https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/fransada-covid-19-yasagini-delen-restorana-yogun-ilgi,zh_ib0fu_ki_yzRA3BT7pg/DNfpoEhQFUqOUQSTVeH-Lg (03.09.2022).
- Olson, Mancur (2002), *The Logic of Collective Action* (Massachusetts: Harvard University Press).
- Pinckney, Jonathan ve Miranda Rivers (2020), "Sickness or Silence: Social Movement Adaptation to COVID-19", *Journal of International Affairs*, 73(2): 23-42.
- Pleyers, Geoffrey (2020), "The Pandemic is a Battlefield. Social Movements in the COVID-19 Lockdown", *Journal of Civil Society*, 16(4):295-312.
- Repucci, Sarah ve Amy Slipowitz (2020), "Democracy under Lockdown: The Impact of COVID-19 on the Global Struggle for Freedom", <https://freedomhouse.org/report/special-report/2020/democracy-under-lockdown> (12.06.2021).
- Santos, Ricardo Ventura, Ana Lucia Pontes, Carlos E. A. Coimbra Jr. (2020), "A 'Total Social Fact': COVID-19 and Indigenous Peoples in Brazil", *Cad Saude Publica*, 2(36):1-10", <https://www.scielo.br/j/csp/a/qxqxzwVDGCwT8pTtvCRf5fx/?lang=en&format=pdf> (03.07.2021).
- Seiler, Mirjam (2021), "From Anti-Mask to Anti-State: Anti-Lockdown Protests, Conspiracy Thinking and the Risk of Radicalization", <https://kingsthtinktank.com/2021/05/10/from-anti-mask-to->

anti-state-anti-lockdown-protests-conspiracy-thinking-and-the-risk-of-radicalization/
(01.10.2021).

- Slicker, William (2020), "Covid-19 Anti-Lockdown Rallies: A View from America", *The Thinker*, 84(2): 84-88.
- Spear, Roger, Gülçin Erdi, Marla Parker ve Maria Anastasiadis (2020), "Innovations in Citizen Response to Crises: Volunteerism & Social Mobilization During COVID-19. Interface", *A Journal For and About Social Movements*, 12 (1): 383-391.
- Stanley-Becker, Isaac ve Tony Romm (2020), "The Anti-Quarantine Protests Seem Spontaneous. But Behind the Scenes, A Powerful Network is Helping", https://www.washingtonpost.com/politics/inside-the-conservative-networks-backing-anti-quarantine-protests/2020/04/22/da75c81e-83fe-11ea-a3eb-e9fc93160703_story.html (01.07.2021).
- Swasey, Charlotte, Ethan Winter ve Ilya Sheyman (2020), "The Staggering Economic Impact of the Coronavirus Pandemic", <http://filesforprogress.org/memos/thestaggering-economic-impact-coronavirus.pdf> (28.06.2021).
- Swedberg, Richard (2020), "How to Use Max Weber's Ideal Type in Sociological Analysis", *Journal of Classical Sociology*, 18(3), 181-196.
- The Crowd Counting Consortium Report (2020), https://docs.google.com/spreadsheets/d/179hz-OKrfcAr3O0xi_Bfz9yQcK917fbLz-USxPZ3o_4/edit#gid=0 (19.07.2021).
- Tilly, Charles (1978), *From Mobilization to Revolution* (Michigan: Longman Higher Education).
- Tilly, Charles (2001), *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu* (Ankara: İmge Yayınları) (Çev. Kudret Emiroğlu).
- Tilly, Charles (2008), *Toplumsal Hareketler (1768-2004)* (İstanbul: Babil Yayınları) (Çev. Orhan Düz).
- Touraine, Alain (2011), *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?* (İstanbul: YKY) (Çev. Olcay Kunal).
- Volk, Sabine (2021), "Political Performances of Control During COVID-19: Controlling and Contesting Democracy in Germany", *Frontiers in Political Science*, 3:1-16.
- West, David (1998), *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş* (Bursa: Paradigma Yayınları) (Çev. Ahmet Cevizci).
- Zajak, Sabrina, Katarina Stjepandić ve Elias Steinhilper (2020), "Pro-Migrant Protest in Times of COVID-19: Intersectional Boundary Spanning and Hybrid Protest Practices", *European Societies*, 23(1):172-183.